

TASAVVUF ARAŞTIRMALARINDA YAPAY ZEKÂ KULLANIMI: İMKÂNLAR VE İHLÂLLER

Mustafa Salih EDİS*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 28 Mayıs 2025, **Kabul Tarihi:** 29 Eylül 2025, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2025, **Atf:** Edis, Mustafa Salih. "Tasavvuf Araştırmalarında Yapay Zekâ Kullanımı: İmkânlar ve İhlâller". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/2 (Eylül 2025): 1687-1711.

DOI: 10.33415/daad.1708393

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 28 May 2025, **Accepted:** 29 September 2025, **Published:** 30 September 2025, **Cite as:** Edis, Mustafa Salih. "Artificial Intelligence in Sufi Studies: Opportunities and Ethical Concerns". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/2 (September 2025): 1687-1711.

DOI: 10.33415/daad.1708393

Öz

Tasavvuf; geniş kavramsal yapısı, sembolik dili, mânevî tecrübesi, ilmi birikimi ile dijital yöntemlerin uygulanmasında özel dikkat gerektiren hassas bir alandır. Geleneksel yöntemlerle yapılan tasavvuf araştırmaları, yapay zekâ (YZ) aracılığıyla yeni bir sürece dâhil olmuştur. Bu gelişme, her disiplinde olduğu gibi tasavvuf araştırmalarında da yeni tartışmalara kapı aralamıştır. YZ'nin bilgiyi işleymesini ve teknik yardımlarının yanı sıra YZ'nin sınırlarındaki belirsizlik; etik, yöntemsel ve özgünlük açısından çeşitli riskler barındırmaktadır. Bu çalışmanın amacı; tasavvuf araştırmalarında YZ'nin kullanımı üzerine kapsamlı bir analiz sunmak, alana özgü imkânları ve muhtemel etik problemleri değerlendirmektir. Çalışma, nitel içerik analizi yöntemiyle YZ'nin tasavvuf araştırma süreçlerinde nasıl bir işlev üstlenebileceğini değerlendirmektedir. YZ; literatür tarama, çeviri desteği, simülasyon üretimi, disiplinlerarası çalışma imkânı gibi birçok hususta işlevseldir. Ancak, araştırmacının dijital asistan olarak kullanılacak bir modellemeyi rehber edinmesi, etik belirsizlikler ve bağlam bilgisindeki eksiklikler gibi riskler barındırmaktadır. Bu makale, YZ'nin tasavvuf araştırmalarında hangi

* Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, mustafasalihedis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9726-0495> / Assistant Professor, Amasya University, Faculty of Theology, Department of Sufism, mustafasalihedis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9726-0495>.

alanlarda kullanılabileceğini önermeyi, bunun imkânları ve ihlalleri hususunda özgün bir yaklaşım sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Yapay Zekâ, Etik İhlal, Dijital Yöntem, Kişiselleştirilmiş Asistan.

Artificial Intelligence in Sufi Studies: Opportunities and Ethical Concerns

Extended Abstract

As a multidimensional intellectual and experiential tradition, Sufism addresses the existential depth of human life and represents the path of the servant's orientation toward the Divine through individual and collective spiritual engagement. Rooted in ascetic practice (riyâda), unveiling (kashf), inspiration (ilhâm), and experiential insight, Sufism transcends mere doctrine and dogma, occupying a space that blends metaphysical orientation with linguistic symbolism, emotional refinement, and epistemological subtlety. Within this complexity, the study of Sufism demands a methodology sensitive to historical context and symbolic articulation. In recent decades, the digital transformation of knowledge production has catalyzed significant shifts in the tools and methods available for scholarly inquiry. Artificial Intelligence (AI), with its applications in education, medicine, security, transportation, art, and media, has also begun to impact the humanities, particularly text-based disciplines. While AI is often criticized for enabling intellectual shortcuts, particularly among students misusing generative tools for assignments, its utility as a support system in academic work cannot be denied. When ethical considerations such as data privacy, authorship, transparency, and intellectual ownership are carefully addressed, AI holds transformative potential for researchers in highly specialized fields.

This study critically engages with applying AI technologies to Sufi studies. Sufi literature spans a broad historical and thematic spectrum, ranging from early ascetic manuals and mystical treatises to hagiographies, genealogical texts, esoteric Qur'anic commentaries, and terminological glossaries. These texts are embedded within the socio-cultural frameworks of their time while simultaneously reflecting individual mystics' unique spiritual insights and experiences. Their content is characterized by layered meanings, metaphorical language, and symbolic allusion, which challenge conventional AI systems' linear processing models. However, digitizing these sources opens up new possibilities for computational analysis. AI applications such as Natural Language Processing (NLP), semantic clustering, data mining, and symbolic interpretation may offer valuable tools for exploring the depth and diversity of Sufi texts. For instance, AI can identify linguistic patterns, extract key concepts, classify textual genres, distinguish between symbolic and literal meanings, detect spiritual lineages in silsilas, and provide visual representations of complex metaphysical or genealogical structures. Moreover, AI systems can offer functionalities such as automated summarization, comparative text analysis (e.g., critical edition cross-referencing), concept mapping, thematic segmentation, content moderation, and metadata extraction, including place names, dates, and historical references.

In particular, integrating AI in Sufi studies may allow for the development of tools that assist researchers in structuring large corpora of mystical texts, managing manuscript variants, and analyzing stylistic tendencies across centuries. These technologies can also enhance educational platforms by generating didactic materials, converting oral narratives into written form, or even rendering dense metaphysical prose into more accessible language for broader audiences.

Nonetheless, the limitations of AI must be acknowledged, especially when it comes to interpreting symbolic language, emotional depth, and metaphysical nuance, dimensions central to the inner logic of Sufi discourse. Ethical concerns also remain at the forefront of this integration. If unregulated, AI could contribute to diluting academic standards, facilitate plagiarism, and reinforce reductionist interpretations of deeply layered spiritual texts. AI must remain a complementary tool that supports but does not supplant human intuition, contextual understanding, and hermeneutic judgment. Scholars must maintain critical agency in directing AI outputs and evaluating their appropriateness within the framework of Islamic intellectual history.

This study approaches the AI-Sufism nexus from a perspective that balances opportunity with caution. While there is a clear potential for enhancing research efficiency and accessibility, there are equally pressing concerns regarding preserving spiritual integrity, epistemological depth, and textual authenticity. In examining this interplay, the work underscores the importance of interdisciplinary collaboration between scholars of religion, computer scientists, linguists, and ethicists in navigating the integration of AI into such a profoundly humanistic field. Ultimately, AI should be seen not as a replacement for traditional scholarship in Sufism but rather as an extension of the tools available to scholars, which, if used judiciously, can illuminate aspects of the tradition previously inaccessible through conventional methods. The task is not merely to automate, but to augment: to enrich understanding without compromising depth; to expand access without reducing meaning; and to harness technology in service of a tradition that has, for centuries, taught the art of inner transformation.

Keywords: Sufism, Artificial Intelligence, Ethical Violation, Digital Method, Personalized Assistant.

Giriş

Tasavvuf, insanlığın varoluşsal derinliğiyle yüzleştiği, kulun bireysel ve toplumsal tecrübeyle ilâhî olana yönelişini temsil eden çok katmanlı (makamlar/hâller) bir bilgi, amel ve hâl alanıdır. Bu alan, tarihsel ve teorik boyutlarının yanı sıra keşf, ilham, riyazet ve mânevî tecrübeye dayalı yönleriyle de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla tasavvufun incelenmesi klasik ilim geleneğinde kendine has metodolojik bir hassasiyet ve sembolik ifadeleri çözümlmek için dilsel maharet gerektirmektedir. Son yıllarda ise bilgiye erişme uğruna malumat üretim ve yorumlama süreçlerinde yaşanan dijital dönüşüm; sağlık, eğitim, finans, tarım, ulaşım, güvenlik, savunma sanayi, sanat ve sinema gibi birçok alanda etkisini göstermiştir. Dijital dönüşümün etkisini anlamak için sanayi devrimi, elektrik kullanımı veya internetin gündelik yaşamın parçası haline gelmeye başlaması ile mukayese edebilmek mümkündür. Bu dijital dönüşüm kaynaklı gelişmeler tasavvuf araştırmalarında da kullanılmaya elverişli bir zemin sağlamaktadır.

YZ kullanımının kolaylaştırıcı yönü öğrencilerin ödevler hususundaki istismarından¹ dolayı tembellik ya da suni akademik bir yansıma olarak lekelenmiş olsa da yüzeysel anlamda malumat derleme, özet çıkarma, biçimsel yazım gibi temel düzeydeki çalışmalarda ayırt edilmez ölçüdeki başarısı ile belli bir seviyeyi yakaladığı da gözlenmektedir.² Üniversitelerin YZ'ye yaklaşım politikaları değişmekle beraber kişisel bilgilerin korunması, veri gizliliği, şeffaflık, telif hakkı ve etik hakkı vurgusu bilinçli kullanım açısından önem arz etmektedir.³ Özellikle öğrenci bilinç düzeyinin ölçülmesi hususunda uygulanan bazı tekniklerin YZ destekli yerine YZ tarafından tamamlanması ölçeklendirme hususunda yanıltıcı sonuçlara sebebiyet verecektir. Bu yönüyle YZ'nin kullanılmasa dahi kullanım alanlarının bilinmesi suistimalin önüne geçecek önlemler arasındadır. YZ'nin akademik sürece entegrasyonu, intihal ve özgünlük sınırlarının belirginleşmesiyle beraber hızlanması ve teşvik edilmesi artacaktır. Nitekim teknolojinin bilgi üretimindeki payının kaliteyi artıran bir araç ve kişisel asistan olarak değerlendirilmesi, ihtisas yapılan alanlara daha fazla eğilme süresi ve desteği kazandırması muhtemeldir.

YZ'nin akademik araştırmalar üzerindeki etkisi, bilhassa veri analizi, metin üretimi, içerik sentezi ve dil işleme gibi dizilimlerde belirginleşmektedir. Ancak, tasavvufun doğası gereği barındırdığı mânevî ve metafizik yönelim, sembolik anlatım ve bağlama duyarlı yorum ihtiyacı YZ'nin yüzeysel işleyiş biçimlerinin dışında kalmaktadır. Bu zaviyeden hareketle YZ'nin sunduğu imkânların tasavvuf araştırmalarında fayda sağlaması dikkatli bir değerlendirmeye muhtaçtır. Tasavvuf ve YZ özelinde literatür taraması sonucunda yapılan makaleler sınırlıdır. Onlardan biri "Tasavvuf Tarihi Literatürü

¹ Fortune, "College Professors Are In 'Full-On Crisis Mode' As They Catch One 'Chatgpt Plagiarist' After Another" (22 Mayıs 2025).

² Boston, Harvard, Ohio, Temple, Delaware, Jhon Hopkins, Massachusetts Amherst, Middle Tennessee State, George Washington, Bentley gibi üniversiteler YZ'ye yaklaşımlarını belirten sınırları belirginleştirmektedir. Detaylı bilgi için bk. Collegecliffs, "Artificial Intelligence: The New College Rules That Have Come About" (22 Ocak 2025).

³ Koç Üniversitesi Bilgi Teknolojileri (KU BT), "General Principles – Use of Generative AI" (Erişim 15 Nisan 2025); Columbia Üniversitesi Office of the Provost (CU Provost), "Generative AI Policy" (Erişim 15 Nisan 2025); University of London, "Artificial Intelligence (AI) Policy" (Erişim 26 Mayıs 2025); Cornell University, "Artificial Intelligence (AI Articles)". (Erişim 26 Mayıs 2025).

ve Yapay Zekâ Perspektifleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”⁴dir. Makale, YZ'nin tasavvuf metinlerinin işlenmesi sürecinde karşılaşılabilecek epistemolojik ve metodolojik sorunları ChatGPT ve Gemini özelinde mukayese etmektedir. Diğer bir makale “Artificial Intelligence and Spirituality: Can AI Understand the Divine in Sufism?”⁵ (Yapay Zekâ ve Mâneviyat: Yapay Zekâ Tasavvuftaki İlahi Olanı Anlayabilir mi?) sorusu üzerinden YZ'nin İlahi ve ezoterik bilginin deneyimlemeyeceğini değerlendirmektedir. Makalemiz, tasavvuf araştırmalarını ele alması yönüyle sūfî tecrübe açısından farklılaşmaktadır. Güncellenen YZ ile birlikte, farklılıkları ortaya koyan yeni kitaplar, kitap bölümleri,⁶ makaleler ve bildirimlerin kaleme alınması da kaçınılmazdır. Bu bağlamda YZ süreci, durağan bir araştırma alanı olmaktan ziyade, sürekli gelişen ve açılan imkânlara uyum sağlayabilen dinamik bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Bu makale, YZ'nin tasavvuf araştırmalarındaki potansiyel uygulamalarını ve sınırlılıklarını üç ana başlık çerçevesinde kapsamlı bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Tasavvuf gibi metinsel ve deneyimsel zaviyelere sahip bir alan, yeni araştırma araçlarına açık olmakla beraber bu yeni araçların getirdiği metodolojik ve etik sorunlarla da karşı karşıyadır. Bu bağlamda makale üç temel başlık altında Tasavvuf alanı araştırmalarında yapay zekâ kullanımını ele almaktadır:

1. Yapay Zekânın Tasavvuf Metinlerinde Uygulanması
2. Yapay Zekânın Bilgiye Erişim ve Araştırma Kolaylığı
3. Tasavvuf Araştırmalarında Yapay Zekâ Kaynaklı Etik İhlaller

⁴ Ali İhsan Kılıç, “Tasavvuf Tarihi Literatürü ve Yapay Zekâ Perspektifleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/24 (Aralık 2024), 233-258.

⁵ Iqbal Ramazan Irsyad Yudiono - Danur Putut Permedi, “Artificial Intelligence and Spirituality: Can AI Understand the Divine in Sufism?”, *Suhu Journal of Sufism and Humanities* 1/1 (2025), 19-32.

⁶ Makalemizin hakem değerlendirme sürecinde “Tasavvuf Akademisi'nde Yapay Zekâ Kullanımı: İlkeler, İmkânlar ve Riskler” başlıklı kitap bölümü yayımlanmıştır. Benzer başlıklara rağmen metodolojik farklılıklar ve detaylar mevcuttur. Çalışmamızı ayıran hususlardan bazıları; yapay zekâ ile bilgiye erişim ve araştırma imkânları, alanda uygulanabilecek kategorilerin önerilmesi, tasavvuf literatüründeki kavramların ağ yapıları, terminolojik çözümlenmeler, metin madenciliği, pedagojik yansımalarıdır. Örnek yapay zekâ araçları ve ÜYZ üzerine yoğunlaşan söz konusu kitap bölümü için ayrıca bk. Ahmet Ziyaüddin Ceran, “Tasavvuf Akademisi'nde Yapay Zekâ Kullanımı: İlkeler, İmkânlar ve Riskler”, *Tasavvuf Araştırmalarında Metodoloji ve Yöntemler*, ed. Ömer Yılmaz (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025), 43-66.

Bu başlıklar altında gerçekleştirilecek analizler, YZ'nin tasavvuf alanındaki araştırma süreçlerine katkılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Konuyla ilgili olarak makale, ayrıca teknolojinin doğası gereği YZ'nin taşıdığı riskleri ortaya koymaya çalışmakta ve değerlendirmeleri aktarmaktadır. Çalışma, YZ'nin ilgili alandaki potansiyel faydalarını ve muhtemel tehlikelerini göz önünde bulunduran bir yaklaşım benimsemektedir. Çalışmada; dilsel düzenlemeler, literatür taraması ve biçimsel düzenlemeler için sınırlı ölçüde OpenAI ChatGPT'den yararlanılmış, elde edilen bulgular kontrol edilerek kullanılmıştır. Ayrıca algoritmalar, veri işleme ve otomasyon gibi teknik altyapı süreçlerinde YZ; içerik üretimi, metin yazma ve çeviri gibi üretken işlemlerde ise Üretken Yapay Zekâ (ÜYZ / GenAI) ifadesi tercih edilmektedir. Ancak metnin bütünlüğünü korumak ve maksadı doğrudan ilgilendirmeyen ayrıntıdan kaçınmak amacıyla bu makalede yalnızca genel bir terim olarak YZ kısaltması benimsenmiştir.

1. Yapay Zekânın Tasavvuf Metinlerinde Uygulanması

1692 | db

YZ, insan zekâsının fizyolojik ve nörolojik yapısını modelleyerek, insan davranışlarını anlamaya yönelik verilerden hareketle algoritmalar geliştirmektedir. Bu yönüyle YZ, tamamlanmış bir proje değil, kendini güncelleyerek gelişen bir sürecin parçasıdır. Dijital kimliğe bürünmüş her bilgi türü YZ'nin analiz, sınıflandırma ve anlamlandırma süreçlerine konu olabilecek niteliktedir ki gerekli teçhizatlarla ses, koku ve görüntü ile gözlem yapabilmesi çok yönlü çalışma potansiyelini ve tanıma hızını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, tarihî ve kültürel metinlerin dijital ortama aktarılması, YZ'nin doğal dil işleme (NLP), data mining (madenciliği) ve semantik çözümleme gibi tekniklerle bu metinler üzerinde detaylı çalışmalar yapabilmesi mümkün hâle gelmektedir.⁷ Tasavvuf metinlerinin geniş yelpazesinin tespiti, dili, yazımı gibi etmenler YZ'nin o alanla ilgili kullanım türünü belirlemede önemlidir. Bu yönüyle alana hakimiyet YZ'nin hangi aşamalarda kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Tasavvuf metinleri; içerdiği mânalar, sembolik anlatımlar ve işaretler yönüyle hâl ve kâl aktarımı yapan manzûm ve mensûr eserlerdir. Bu metinler yazıldıkları dönemin sosyo-kültürel bağla-

⁷ Ruoxi Xu vd., "AI for Social Science and Social Science of AI: A Survey", *arXiv* 3/61 (22 Ocak 2024), 16.

mundan ayrı metinler olmamakla beraber sûfilerin şahsi tecrübele-riyle zenginleşerek yer yer kümülatif yer yer bireysel zenginliği ortaya koyan metinlerdir. İlk dönem zühd literatüründen başlayarak klasik dönemin olgun eserlerine, âdâb eserlerinden işârî yorumlara, menâkıbnâmelerden tarikat yapısını ele alan risale ve rehber eserlere kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Silsilename, tomar ve ensâb kitabı gibi soy ve silsile belgeleri, sûfi geleneğin kurumsal devamlılığını kayıt altına alarak bu geleneğin tarihî ve mânevî uzantısını izleme imkânı sunmaktadır. Tasavvufa ait terimleri ve tekke edebiyatına da konu olan deyimleri sistemli bir biçimde açıklayan sözlükler ve tasavvufun akademik yönünü yansıtan tezler, makaleler ve tebliğler bu literatürün zenginleşmesine katkı sağlayan başlıca unsurlar arasında yer almaktadır.⁸ YZ ile bahse konu olan eserleri ayrı ayrı kullanabilme imkânı vardır.

YZ'ye bir metin yüklendiğinde; dil tespiti, anlamlar arası ilişkilendirme, tasavvuf terimlerinin tanımlanması, terimler arasındaki nüansların belirlenmesi, sembol ve mecazların açıklanması, metnin özetlenmesi, tasnifi ve anlam kümelerine ayrılması, yapı ve tür analizi, silsile ve soy incelemesi (bunların haritalanması ve şemalar halinde sunulması da mümkündür), anahtar kavramların oluşturulması, üslup analizi, biçimsel düzenleme önerileri, istinsah ve tenkitli metin karşılaştırmaları, içerik modülasyonu (toplumsal anlamda dışlayıcı ve yanlış anlaşılabilir kısımların belirginleştirilmesi), bölge analizi, sorun tespiti, metindeki tarih ve yerlerin saptanması, metinlerin birleştirilmesi, içerik kontrolü, sıralama ve önceliklendirme, referans tespiti, türsel dönüşümler (şiiirin düz yazıya, akademik metnin hikâyeye dönüştürülmesi vb.), akış oluşturma, konuşmayı yazıya çevirme, resim yorumlama, yazıyı görselleştirme, noktalama düzeltme, anlatım bozukluğu tespiti, yasal denetim ve çapraz kaynak doğrulama gibi faaliyet alanları bulunmaktadır. Bu tür faaliyet alanları, elde edilen verilerin sunduğu imkânlar çerçevesinde soru-cevap uygulamalarıyla daha da çeşitlendirilebilir. Zira yapay zekânın gelişim seyri, yalnızca teknik ilerlemelere değil, aynı zamanda kullanılan veri havuzlarının genişlemesine de bağlıdır. Bu genişleme, mevcut işlevlerin pekişmesine katkı sağlarken, araştırma disiplinlerinde özellikle tasavvuf alanında yeni metodolojik açılımlara kapı aralayabilecek bir potansiyeli de beraberinde getirmekte-

⁸ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 39-408.

dir.⁹ Diğer yandan YZ kullanımı tarifeye tabi tutularak; halüsinasyon oranı, hizmet çeşitliliği, olgunluk ve kapsam düzeyleri farklılık arz etmektedir. Bu da YZ kullanımında şirketlerin politika ve işleyiş mantığını görmek açısından göz önünde bulundurulmalıdır.

YZ'ye sorulan bir kavramın âyet, hadis, kelâm-ı kibar ve ahlâkî öğelerle açıklanmasını talep ettiğinizde matlup olan anlamı yalnızca teknik bir anlatım ile değil, değerler sistemi ile ilişkilendirilmiş bütüncül bir anlam haritası inşa ederek aktarmaktadır. Bu yönüyle YZ verilen seçenekler ışığında yorumlayıcı rolü ile analizi sunabilmektedir. Üslup konusu da metnin bir parçası olarak ayarlanabilir hüviyete sahiptir. Akademik, deneme, sanatsal, habere uygun, didaktik, sohbet nitelikli, vaaz tarzında, resmî-kurumsal, persuasif (ikna edici) ve şiirsel üsluplara göre ayarlanması mümkündür. Diğer taraftan üslup farklılığını “tasavvufî bir üslupla” yazmasını talep ettiğinizde YZ, haznesinde bulunan tasavvufa dair anahtar kavramları ilgili cümle içinde kullanarak aktarımı sürdürmektedir. Bu yönüyle *nefes, zuhur, hal, sükût, sîret, aşk, ilim, bâtın, kemâl, edeb* gibi kavramlar ile metnin semantik anlamlarını artırmaktadır. Modellemelere tasavvuf sözlüklerinin eklenmesi durumunda kelime hazine-

⁹ 24.01.2023 tarihinde ChatGPT ile gerçekleştirdiğimiz bir mülakat, yapay zekânın gelişim sürecine dair mukayese imkânı sağlamıştır. Söz konusu tarihte ChatGPT'nin temel yetersizliklerinden biri, içerik üretiminde bağlamsal tutarlılıktan ve içerik zenginliğinden yoksunluğuuydu. Günümüzde ise ChatGPT daha yapılandırılmış, hedef odaklı ve üretken bir hâle gelmiş; çok-modlu işleme yeteneği sayesinde yazı, görsel ve ses girdilerini anlayıp yeniden üretebilmektedir. Ayrıca otonom görevlendirme, otomatik bellek kullanımı ve iş akışlarına entegrasyon gibi gelişmiş yetkinlikler kazınarak araştırma ve uygulama süreçlerine daha nitelikli katkılar sunmaktadır. Diğer YZ modelleri de benzer güncellemelerle işlevselliğini artırmakta, kullanıcı odaklı çözümler geliştirmekte ve kategorik farklılaşma ile hizmetlerini sürdürmektedir. Şahsi gözlemlerimiz sonucu YZ metin içi tekrar oranlarında bir azalma söz konusudur ve kavramsal bütünlük ile anlatım düzeyi kalitesini belirgin bir biçimde iyileştirmiştir. Ancak bilginin sıhhati, atf yapılan kaynakların güvenilirliği ve tarihsel bağlamlara riayet gibi konularda sorunlar devam etmektedir. Bu durum, özellikle akademik araştırmalarda ve içerik üretiminde insan denetimini gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan YZ'nin ideolojik yönelimiyle ilgili olarak başlangıçta katı bir tarafsızlık ilkesiyle çalışan sistem değişmiştir. Günümüzde YZ; kullanıcı eğilimleri, dil tercihleri ve söylem biçimleri dikkate alınarak muhataba duyarlı bir üslup benimsemektedir. Bu yönüyle sistem, muhatabına göre şekillenen kişiselleştirilmiş bir yapıya sahiptir ve aynı zamanda görece tarafsızlık ilkesini de benimsemektedir. Dolayısıyla sistemin ürettiği yanıtların, muhatap ya da müşteri memnuniyeti kriterlerini öncelikle “nabza göre şerbet” verdiğini söylemek mümkündür. Şahsi gözlemlerimizin yanı sıra YZ tarihi ve gelişim süreci için ayrıca bk. Ali Murat Kırık - Vahdet Özkoçak, “Medya ve İletişim Bağlamında Yapay Zekâ Tarihi ve Teknolojisi: Chatgpt ve Deepfake ile Gelen Dijital Dönüşüm”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 58 (Haziran 2023), 73-99.

sinin artması ve cümle geçişlerinin yumuşaması mümkündür. YZ zâhirî düzlemdeki bilgi aktarımını batınî anlam katmanlarına doğru dönüştürerek ilerlemektedir. Sesli ve görsel içerik kullanımlarında da benzer eğilimi gösteren YZ; çocuklar için tasavvufî hikâye dili, büyükler için tasavvuf romanı oluşturarak konunun anlaşılması hususunda farklı denemeler ile çalıştırılabilir. İlerleyen süreçlerde, tasavvuf klasiklerinin yazılı, sesli ve görsel içeriklerle hazırlanarak toplumun her kesiminin ihtiyacına göre ulaşılabilir hâle getirilmesi, üzerinde çalışılmaya değer konular arasında yer almaktadır. Bu noktada tasavvuf akademisyenleri, sürece yön verici bir rol üstlenerek üretimlerin özgün katkılar, bilimsel ve etik ölçütler doğrultusunda şekillendirilmesini sağlayabilmektedir.

Anlam katmanları arasındaki seçiciliği yönüyle YZ, belli oranda pedagojik potansiyele sahiptir. Farklı kavramsal derinliklere sahip metinlerin çözümlenmesinde kişiselleştirilen bir öğrenme ortamı açmaktadır. YZ özellikle öğrenme süreci içerisinde bilişsel seviye ile ilgi alanı ve öğrenme tarzı gibi değişkenleri dikkate alarak bilginin sunumunu yeniden yapılandırabilmektedir. Promptlara yazılan komutlar belirleyicidir ki bu bağlamda bilgi yalnızca aktarılmakla kalmamakta, aynı zamanda bireysel öğrenme ritmi ve yöntemiyle uyumlu hâle getirilmektedir. Verdiği cevabı prompta “daha anlaşılabilir yazar mısın?” ya da “farklı örnekler verir misin?” gibi yönlendirici komutlarla metinler arası anlam katmanları arasında geçiş yapabilir ya da örneklem çeşitliliğini artırabilir. Bu durum, bilhassa tasavvufî metinlerdeki soyut ve sembolik kavramların pedagojik bağlamda anlaşılması ile içeriğinin zenginleştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece tasavvufî düşüncenin farklı düzeylerde aktarımına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla pedagojik yaklaşımlar insan-YZ iş birliği çerçevesinde yeniden şekillendirilebilir. Öğrenme ortamları entegrasyonu aracılığı ile kişiselleştirilmiş öğretim teknikleri ve değerlendirme yöntemleri desteği sağlanabilir.¹⁰

¹⁰ YZ destekli müfredat tasarımı için ayrıca bk. Savita Sharma - Neelansh Kumar, “The Future of Education: Implications of Artificial Intelligence Integration in Learning Environments”, *International Journal of Enhanced Research in Educational Development* 5/11 (Ekim 2023), 130-131. Yükseköğretimde YZ kullanımı, chatbotlar, öğrenme analitikleri ve sanal asistanlık için bk. CARROZA Jesús Heredia - Raluca Stoica, “Artificial Intelligence in Higher Education. A Literature Review”, *Journal of Public Administration, Finance and Law* 30 (Özel Sayı) (Eylül 2024), 109-113.

YZ'nin literatür taramalarında kullanılması metnin, özellikle el yazmalarının optik karakter tanıma (OCR)¹¹ yoluyla dijitalleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Gelişen YZ teknolojileriyle beraber kütüphanelerin dijitalleştiğinde bir el yazmasının farklı nüshaları karşılaştırılarak, müellifin amacına uygunluğu, eksikliği, istinsah edilen yerleri gibi durumlar ortaya konularak tahkik hususunda destek fırsatı sunacaktır. Bununla beraber, YZ destekli OCR sistemlerinin henüz çözülememiş bazı problemleri de bulunmaktadır. Özellikle bozulmuş, lekelenmiş ya da farklı hattatların yazım tarzıyla yazılmış karakterlerin tanınmasında yaşanan güçlükler; parazitlenmiş karakterlerin yanlış sınıflandırılması veya otomatik olarak silinmesi gibi muhtemel hatalar için metnin doğruluğunun manuel kontrol edilmesi ve uzman müdahalesini zorunlu kılmaktadır.¹² El yazmalarında bulunan sembolik, mecazlı ve bağlamsal ifadelerin tam anlamıyla kavranabilmesi ve doğru biçimde yorumlanabilmesi için semantik analiz yeteneklerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. YZ'nin bu tür anlam katmanlarını algılayabilmesi için disiplinlerarası bir yaklaşımla tasavvuf terminolojisine özgü anlam haritalarının ve açıklamalı veri kümelerinin oluşturulması zaruridir. Böylece YZ'nin metin tanıma ve yorumlama kapasitesi daha derinlikli ve bağlama duyarlı bir şekilde çalıştırılabilecektir.

Klasik tasavvuf metinlerinden hareketle örneğin *zühd* kavramının kronolojik olarak farklı dönemlerde nasıl algılandığı üzerine bir tespit çıkarmak, en sık kullanılan kavramların tespiti hususunda bağlam analizi yapabilmektedir. Dönemsel ve bölgesel karşılaştır-

¹¹ Optical Character Recognition'in kısaltılması olan OCR, optik karakter tanıma anlamında kullanılmaktadır. Görselin taranması ya da fotoğrafın yüklenmesi şeklinde kullanılan bir tekniktir. Öncelikle görüntülerdeki yazılı karakterler dijital metne dönüştürülmektedir. Dönüştürülürken parazitler temizlenir, kontrast ayarlanır (genellikle artırılır), italik yazı düze çevrilerek tamamlanır. Görseldeki harflerin şekilleri kullanılan dildeki harfler ve veri tabanındaki karakterler ile eşleştirme yapılır. Taranan karakterlerin tamamı dijital metne dönüştürülerek aktarılmaktadır. Microsoft OneNote OCR, Adobe Acrobat Ocr ve Google Vision API bu türden uygulamalardır. bk. Ankit Kumar Singh vd., "Optical Character Recognition: A Review" 4/3 (Nisan 2016), 142-146; Jamshed Memon vd., "Handwritten Optical Character Recognition (OCR): A Comprehensive Systematic Literature Review (SLR)", *IEEE Access* 8 (Temmuz 2020), 142642-142644.

¹² El yazısı rakam tanıma alanında CENPARMI, CEDAR ve MNIST gibi bilinen görüntü veri tabanları üzerinde çeşitli deneysel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Sekiz farklı sınıflandırıcı ile on farklı öznitelik vektörünün kombinasyonu kullanılarak doğruluk oranları test edilmiştir. Konuyla ilgili makale için bk. Lin Liu Cheng vd., "Handwritten digit recognition: benchmarking of state-of-the-art techniques", *Pattern Recognition* 36 (2003), 2271-2285.

malar tasavvuf tarihinde sosyolojik bir çıkarıma da hizmet edebilecek niteliktedir. Diğer taraftan farklı coğrafya veya asırlardaki tasavvuf eserlerinin benzerlik ve farklılıkları, dönemin kültürünün tasavvuf üzerindeki etkisinin tespiti gibi analizler sunulabilmektedir.

Âdâb eserlerinde yer alan davranış kuralları, toplumsal düzenlemeler ve ahlâkî ilkeler üzerinden farklı kültürlerdeki uygulamalar mukayeseye açılabilir. Dervişlerin şeyhlerine karşı uymaları gereken âdâba dair incelikler de ayrıntılı bir şekilde kategorize edilebilmektedir. Kur'ân'ın işârî yorumunda sembol ve işaret çözümleri yapılabilir; özellikle işaret edilen anlam ile tefsir mukayesesinde ilişkilendirilen yerlerin tespiti, YZ aracılığıyla kalbe doğan bağımsız bilgi dışında, yüzeysel ve mekanik detaylar açısından yardımcı olabilir.

Menâkıbnâmeler ve tabakatlarda yer alan isimlerin tam isimleri, doğum ve vefat tarihleri, yerleşim yerleri, şeyh-mürîd ilişkileri gibi biyografik bilgiler YZ aracılığı ile otomatik çıkarılabilir. Bu verilere göre sosyal ağ analizleri yapılabilir.

YZ belleğine kapalı devre/korumalı bir önlem alındığında, geçen bir ismin silsilesine ulaşmak ve bulunduğu coğrafyada karşılaşma ihtimali olan sûfleri değerlendirmeye açmak mümkün olacaktır. Yine oluşturulan silsilelerin farklı belgelerle mukayese edilerek tutarsızlıkların ortaya konulması, üveysî olup-olmadığı tartışılan sûflerin tespitinde önemli rol oynayacaktır. Bunun yanında, bir sûfînin tüm eserlerinin sisteme yüklenmesiyle onun görüşlerinin alınabildiği, üslubunun taklit edilebildiği ve kendisine sorular yöneltilbildiği kullanımlar da söz konusudur.¹³

YZ destekli otomasyon aracılığı ile ıstılah eserlerindeki terimler sınıflandırılmakta ve tanımları veri tabanına dönüştürülebilmektedir. Ayrıca metin madenciliği yöntemleri ile bu yeni veri tabanındaki terimlerin farklı eserlerdeki bağlamsal görünüşleri analiz edilebilmektedir. Böylece mevcut tanımlar zenginleştirilebilmekte ve yeni terimlerin tespitinde kullanılabilir. Bahse konu olan bu terimlerin farklı dillerdeki karşılıkları eşleştirilerek çok dilli terminoloji sözlükleri hazırlayabilmek mümkündür. YZ'nin tasavvuf gelene-

¹³ Necip Fazıl Kısakürek'in tüm eserlerinin YZ modellemesine dahil edilerek kapalı devre kullanıldığı örnek mevcuttur. Ayrıca bk. AA (Anadolu Ajansı), "Bir Şiir Bir Hayat: Canım İstanbul' Sergisi Sanatseverlerle Buluştu" (Erişim 27 Mayıs 2025).

ğinin temel kavramlarıyla karşılaşması, yanılma payını daima göz önünde bulundurarak, tasavvuf diline yönelik bir hâkimiyetin inşasına da zemin hazırlamaktadır. YZ; *fena*, *cezbe*, *mahv*, *vecd*, *istiğrak* gibi kavramların yalnızca literal kullanımlarının yanı sıra bağlamsal kullanımları, dönemsel iz düşümleri, kavram haritaları ve sūfî tecrübeye dayalı semantik gelişimleriyle analiz ederek anlam örüntülerini ortaya çıkarabilmektedir.

YZ teknolojilerinin ve modellemelerinin tasavvuf literatürü üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde bu, teknik ve işlevsel bir kolaylaştırma boyutunda kalmaktadır. Metinlerin dijitalleştirilmesi, sınıflandırılması, içerik analizlerinin yapılması gibi süreçlerde YZ önemli katkılar sunuyor olsa da tasavvufun özünü oluşturan mânevî mirasın idraki ve kalbe doğan mâna boyutuna nüfuz edebilmesi imkân dahilinde değildir. Çünkü tasavvufta bilgi konusu yalnızca zihinsel bir faaliyetin ürünü olmayıp belli vird ve riyazetler sonucunda kalbin lütf-i ilâhiye mazhar olması ile ilişkilidir. Bu tecrübe insanın hakikat ve marifet boyutuna işaret eder ki bu boyut algoritmik modellere indirgenebilecek nitelikte değildir. Bu durumda YZ modeli yaklaşımlar “mânevî tecrübenin dijital yorumu” şeklinde ayrıştırılması ya da beyan edilmesini zaruri kılmaktadır. Kısaca YZ, tasavvuf alanında yalnızca bir araç ve destek teknolojisi olarak hizmet verebilecek niteliktedir. Hakikatin idraki ise tasavvufta mânevî tecrübe sahibi hâl ehlinin içsel yolculuğunun bir yansımasına bağlıdır.

1698 | db

2. Yapay Zekânın Bilgiye Erişim ve Araştırma Kolaylığı

YZ'nin tasavvuf metinlerini anlamlandırma sürecinde ilham ve keşfe dayalı bilgi türlerini doğrudan üretememesi, bu tür bilgileri temsil eden dilsel yapıları ve metaforik ifadeleri çözümleme çabasını dışlamamaktadır. Sembolik ve mecazi anlatımların açıklandığı akademik çalışmaların derlenmesinden hareketle ortalama bir değerlendirme hazırlaması muhtemeldir. Bu yönüyle YZ'nin ürettiği metinlerinin bağlamsal analiz, söylem çözümlemesi ve semantik haritalama gibi yöntemlerle çözümlenmesi, *ilham* ve *keşf* gibi kavramların literatürdeki temsil biçimlerinin daha görünür kılınmasına olanak tanımaktadır. Bu hususta YZ'nin rolü, bir sūfînin bireysel keşfini taklit etmekten ziyade; tasavvufî metinlerde keşfe dair işaretleri, sembolik dili ve kavramsal örgüyü tespit ederek bunları bütünlüklü bir yapıda görünür kılmaktır.

YZ'nin literatür taraması, özetlemesi, atıf ağı analizi, trend araştırmaların tespiti, interdisipliner çalışma alanları hususunda ilişkilendirmeler yapması bilgiye erişim hususunda akademik anlamda araştırma kolaylığı sağlamaktadır. Bu işlevsellik geniş literatür havuzlarında yönlendirme yapmayı, tematik sınıflandırmayı ve kavramsal bağlantıların kurulmasını inşa etmektedir. Buradaki maksat araştırmacıya zaman kazandırarak araştırma hızına katkı sağlanmasıdır. YZ ile iletişimde rollerin ve becerilerin iş birliği ekleninde doğru tasnifi; verimliliği ve etki alanını genişletecek niteliktedir. Karmaşık sorunların analizinde araştırmacılara yardımcı olurken karar merci hususunda rollerin değişilmesi belirsizliklerin artmasına sebebiyet verecektir. YZ'nin başarısı insan bilinçaltı karar stratejilerinin öğrenilmesi ve YZ'ye öğretilmesi ile belli oranda başarıların test edilmesine olanak sağlayabilir.¹⁴

YZ, büyük veri havuzları içinden ilgili kaynakları hızlı bir biçimde tarayabilmektedir. Bu kaynakları YZ; konu, tarih, kişi, coğrafya gibi kategorilere ayırarak araştırmacının işini kolaylaştırabilmektedir. YZ destekli tarama sistemleri sayesinde metinlerin türsel ayrımı Şâmîle programında oluğu gibi tasnif edilebilir ve ayrıca bu işlem otomatik gerçekleştirilebilmektedir.¹⁵ Tematik kümelenme aracılığıyla da belirli konulara odaklanan metinler gruplandırılabilir. Örneğin tasavvuf alanında çalışan bir araştırmacı, literatür taramasına öncelikle araştırma problemini ve temel kavramlarını belirleyerek başlamalıdır. “Fenâ ve Bekâ Kavramlarının Melâmî Gelenekteki Yorumu” gibi özgün bir konu, literatür taramasının yönünü ve derinliğini belirlemesi açısından önemlidir. Bu aşamada YZ'den anahtar kavramların semantik alanlarının belirlenmesinde, dönemsel bağlamlarını taramada ve literatürdeki iz düşümlerini saptamada aktif bir şekilde istifade edilebilir. Araştırmacı; *fenâ*, *bekâ*, *melâmet*, *hal*, *seyr ü sülûk*, *tecellî* gibi terimlerin farklı dönemlerde ve farklı müelliflerce nasıl kullanıldığını, YZ destekli semantik ve kronolojik analizler yoluyla tespit ederek ortaya çıkarabilmektedir.

¹⁴ Kırık - Özkoçak, “Medya ve İletişim Bağlamında Yapay Zekâ Tarihi ve Teknolojisi: Chatgpt ve Deepfake ile Gelen Dijital Dönüşüm”, 92.

¹⁵ YZ modelleri arasında Şâmîle ile kısmi entegreye sahip usul.ai bulunmaktadır. İş Söz konusu sistem, mevcut haliyle işletim sisteminin tamamını tarayabilme yetisine sahip olmamakla birlikte, açık uçlu bir yapıda geliştirmeye müsaittir. bk. <https://usul.ai/>

Araştırmacı için literatür taramasının ikinci aşaması, literatür kaynaklarının dijital erişimi ve kategorizasyonudur. Günümüzde klasik ve modern literatüre çevrim içi platformlar üzerinden erişmek mümkündür.¹⁶ Klasik ve modern İslâmî literatüre ait eserler için İSAM Kütüphanesi, Şamile, Dergipark, JSTOR, Scopus, Semantic Scholar ve ResearchRabbit vb. araçlar kullanılabilir. Bu kaynakların birçoğu, metinleri dijital formatta sunmasından dolayı YZ destekli doğal dil işleme teknikleri ile metin madenciliği yapılmasına imkân tanımaktadır.

Üçüncü aşamada araştırmacı, elde edilen metinlerin semantik analizini yapabilmektedir. Araştırmacı, ilgili kavramların geçtiği bağlamları taramak suretiyle metnin içerik analizini gerçekleştirebilmektedir. Örneğin, *mahv* kavramının klasik metinlerdeki kullanımı, YZ ile tüm metin boyunca otomatik olarak tespit edilebilir, hangi fiillerle, hangi kişiliklerle ya da hangi diğer kavramlarla birlikte geçtiği analiz edilebilir. Tıpkı Microsoft Office programı üzerinden “bul” (Ctrl+f) sekmesini kullanmak gibi yapılan bu işlem kelimenin farklı varyantlarıyla arama yapabilme kapasitesine sahiptir. Eşleştirme yapmak için şapka kullanımı, transkripsiyonel yazının eşlemesi gibi hassas içerik kombinasyonuna PDF tarayıcılarında olduğu gibi ihtiyaç duyulmamaktadır.

Dördüncü aşama, kavramsal gelişim ve kronolojik çizelgenin oluşturulmasıdır. YZ araçları, belirli bir kavramın 11. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar hangi metinlerde nasıl bir semantik değişim geçirdiğini grafiksel olarak sunabilir.¹⁷ Bu vesile ile araştırmacı, sadece bireysel müelliflerin değil, belirli tarikatların veya coğrafi bölgelerin kavramsal yönelimlerini de karşılaştırmalı bir biçimde analiz edebilir, konuyla ilgili eklemek istediği haritayı YZ’ye yaptırarak ekleyebilir. Verilen bilgiler ışığında günümüz tasavvuf akımlarına rağbetin takibi, motivasyon unsurları, bölgesel dağılımları, tasavvuf pratiklerindeki değişim ve süreç takibi gibi detayları tespit etmek mümkündür. Böylelikle elde edilen burgular gelecekte yapılması muhtemel çalışmalara tarihi bir veri olarak katkı sunabilir.

¹⁶ Francisco Bolanos vd., “Artificial Intelligence for Literature Reviews: Opportunities and Challenges”, *Artificial Intelligence Review* 57 (Şubat 2024), 24-27.

¹⁷ Bu süreç NLP adı verilen doğal dil işleme, dönemsal metin analizi, anlamsal modelleme ve görselleştirme adımlarını takip ederek oluşturulmaktadır. Öncelikli adım metin verilerinin bir araya getirilmesi, kavramların tespiti (embedding), anlamsal değişimin görselleştirilmesi (bağlamsal analiz) ve kronolojik çizelge oluşturma şeklinde tamamlanabilir.

YZ ile çok dilli literatür eşleştirme analizleri yaptırabilmek mümkündür. Tasavvuf literatüründe aynı metnin Arapça, Farsça, Osmanlıca ve İngilizce gibi farklı dillerdeki versiyonlarının semantik karşılaştırması, YZ destekli çeviri analizleri ile mümkün hale gelmiştir. Böylelikle kavramların kültürel bağlamı içerisinde nasıl anlam kaymasına uğradığı veya korunarak taşındığı anlaşılabilir.¹⁸

YZ aracılığı ile tasavvufu farklı disiplinlerle ilişkilendirmek yeni araştırma perspektifleri sunması ve tasavvufun çağdaş bilimsel bağlamlarda yeniden yorumlanması yönleriyle verimli ve yenilikçi bir modelleme yöntemidir. Klasik dönemde yapılan çalışmalar tefsir, hadis, fıkıh ve kelam üzerinden ilişkilendirilirken 20. asırda epistemolojik tartışmalar, felsefi konular, eğitim, sanat, mimari, musiki, dilbilim ve hukuk gibi konuların dahil olması ile daha geniş bir interdisipliner çerçeve kazanmıştır. Günümüzde yeni ilişkilendirilebilir alanlar, YZ destekli analizlerle bu kapsamı artırmak ve yeni disiplinler ile tasavvufun ilişkisini ortaya çıkarmak mümkündür.¹⁹ Psikoloji ve Psikiyatri alanlarında; transpersonel psikoloji, klinik psikoloji, ruh sağlığı, Biyoloji ve Nörobilim alanlarında; nöroteoloji (zikir, semâ, riyazet vb. uygulamalar yönüyle), psikofizyoloji (oruç, halvet ve zikir vb. uygulamalar yönüyle), Edebiyat alanında modern edebiyat çalışmaları, Sosyoloji ve Antropoloji alanlarında; ritüel antropolojisi, toplumsal yapılar ve tarikatların dağılımı gibi alan ve konular üzerine durmak mümkündür. Yapılması muhtemel mezkûr

¹⁸ YZ ile dil öğrenim ve öğretim kolaylıkları da YZ'nin kullanım alanlarından birini teşkil etmektedir. Bu bağlamda yazılı, sözlü ve görsel kullanım kolaylığı sağlarken penpal (yazı arkadaşı) özellikleri ile karşılıklı diyaloglara girilebilir hatta konuşurken hatalı yerlerin düzeltilmesi talep edilebilir. bk. Kushmar Lesia Viktorivna vd., "Artificial Intelligence in Language Learning: What Are We Afraid of", *Arab World English Journal (AWEJ)* 8 (Temmuz 2022), 262-273; Yunus Doğan - Tarık Talan, "Artificial intelligence in foreign language learning: A bibliometric analysis", *Journal of Pedagogical Research* 2/9 (2025), 206-230; Emrullah Tanır, "Arapça Konuşma Pratiği İçin Sanal Bir Partner Önerisi: ChatGPT", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1/25 (Mart 2025), 509-532.

¹⁹ Tasavvufun disiplinlerarası ilişkisi Tasavvuf ABD dışında yapılan tasavvuf konulu tezler üzerinden takip edilebilir. Bu bağlamda alfabetik olarak Arap Dili ve Belağatı, Din Eğitimi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Felsefe Tarihi, Hadis, İslâm Felsefesi, İslâm Hukuku, İslâm Tarihi, Kelam, Mantık, Mezhepler Tarihi, Tefsir, Türk Din Musikisi ve Türk-İslâm Edebiyatı bölümleri yer almaktadır. bk. İsmail E Erünsal vd., *İlâhiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu (1953-2015)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 847-892; Ahmet Murat Özel, "Tasavvuf Alanında Yapılan Tezler: Tadat, Tasnif, Tahlil", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (Aralık 2019), 389-432. Ayrıca YZ destekli tasavvufa dair kataloglar çıkarılmaya müsait olup tezlerin yanı sıra makale ve tebliğler ile çok boyutlu analizler elde edilebilir.

çalışmalar haddi zatında teknoloji boyutu ile ilişkilendirme için atılan adımlardan bir adım hüviyeti taşımaktadır. İnterdisipliner çalışmalarda handikaplardan biri, uzmanlık alanının dışındaki alanda zayıf kalınması ve amatör düzeyde hatalar yapılmasıdır. YZ, araştırmacının o alanda uzman olmaması halinde konuyla ilgili temel kavramları anlaşılabilir bir formatta sunabilmekte, sorulu cevaplı konuyu kolaylaştırabilmektedir. Önemli kaynak ve literatürü PDF formatında ya da doğrudan ilgili linkler aracılığı ile rafine çalışmalara zemin hazırlayabilmektedir. Ancak disiplinler arası çalışmalarda YZ desteğinin veri havuzuna sızan ideolojik ve yanlış malumatlar çalışmaları zedelemeye müsaittir. Bu nedenden dolayı özellikle alan bilgisine yeterince vakıf olunmayan durumlarda, YZ'nin sonuçlarını mutlak doğru sadedinde kabul ederek güvenle metin yazdırmak araştırmacının ve araştırmının bilimsel niteliğine zarar verebilecek niteliktedir. Bundan dolayı alanın uzmanları tarafından kollektif çalışmalar daha sıhhatli olacaktır. YZ'nin sunduğu imkânlar, tek başına yeterli ve güvenilir bir kaynaktan ziyade alan uzmanlarının denetimi ve katkısıyla desteklenmiş yardımcı bir araç olarak değerlendirilmelidir. Böyle bir yaklaşım hem disiplinler arası çalışmalarda doğabilecek epistemolojik sorunların önüne geçecek hem de metodolojik açıdan daha sağlam sonuçların elde edilmesine imkân tanıyacaktır. Ayrıca YZ tarafından elde edilen sonuçların araştırmacı tarafından detaylı sorular olmasına rağmen yüzeysel kalabileceği, sunulan bilginin başlangıç seviyesinde ve metnin omurgasını hazırlama hususlarında etkili olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. YZ kullanımlarında araştırmının kıymetli ve akademik bir nitelik kazanması, esasen araştırmacının konuya kattığı bireysel gayret, kavramsal donanım, soru üretme kabiliyeti ve eleştirel analiz yetkinliğiyle mümkün olmaktadır. YZ'nin bu bağlamdaki katkısı ise araştırmacının bilgi sahibi olmadığı bir alanda hızlı ve kolay biçimde ön bilgi edinmesine imkân tanımasıdır. Bununla birlikte, YZ'nin sağladığı bu imkân, ancak araştırmacının eleştirel süzgecinden geçirilip alan uzmanlığının sağladığı derinlik ile bütünleştğinde bilimsel değer kazanacak; aksi hâlde yüzeysel bilgi aktarımından öteye geçemeyecektir.

YZ, araştırmacıya derlediği metinleri tematik olarak sınıflandırma, kısa özetlerini çıkarma, İsnad 2, APA ya da Chicago atıf sistemlerinde bibliyografik düzenlemeler yapma noktasında da destek sunmaktadır. Noktama işaretlerinin kullanılması ve düzeltilmesi konularında, ayet isimlerinin ve numaralarının İsnad 2'ye göre veri-

len metnin uyarlanması mümkündür. Dergipark'taki bir makalenin künye bilgilerini Zotero veya Mendeley gibi referans yönetim programlarına tek tek girmek yerine, BibTeX çıktısını alıp panodan içeri aktarma seçeneğini kullanarak süreç büyük ölçüde hızlandırılabilir. Dergipark'taki bir makalenin künye bilgilerini Zotero veya Mendeley gibi referans yönetim programlarına tek tek girmek yerine, BibTeX çıktısını alıp panodan içeri aktarma seçeneğini kullanarak süreç büyük ölçüde hızlandırılabilir.

Metnin özetlenmesi hususunda ise YZ iki adım incelemektedir. Bunlardan birincisi çıkarımsal (extractive) ve ikincisi yorumlayıcı (abstractive) özetlemedir. Bu yöntemlerin ilkinde YZ önce metnin tamamını analiz etmekte sonra önemli cümleleri aynen almaktadır. Akabinde ise sıralayarak özet oluşturmaktadır. Bilgiyi değiştirmesizin doğrudan vermesi talep edilirse alıntı da yapması sıhhati açısından önemlidir ancak bütüncül bir bakış açısı çizmeyebilir ya da yazarın önemseme ihtimali olacak yerlerin ihmal edilmesine sebebiyet vermektedir. İkinci yöntem ise metni anlamaya çalışıp yorumlama biçimidir ki ana fikri, kavramların haritalamasını yapabilmektedir. Analizi sonucunu kendi yorumlayarak aktarmaktadır. Üslup ve dil açısından akıcı ve anlamlı olan bu yöntem, önemli ayrıntıları atlama olasılığının yanı sıra yanlış anlam ortaya koyabilme ihtimalini de taşımaktadır.

Atıf ağı analizi (citation network analysis), akademik çalışmalarda hangi yazarların, çalışmalarının birbirine ne şekilde atıfta bulunduğunu analiz eden bir yöntemdir. Bu yöntem sayesinde hangi çalışmaların daha özgün, hangi yazarların daha merkezî konumda olduğu ve hangi eserlerin geniş bir etki alanına sahip bulunduğu tespit edilebilmektedir. YZ atıf yoğunluğu ve çalışma başlıkları oluşturulursa alandaki boşlukların ortaya çıkması da ayrıca sunacağı fırsatlar arasındadır. Atıf ağı birlikte anılması muhtemel araştırmacıları ve hangi üniversitenin hangi konulara yoğunlaştığını analiz etmek açısından da önemli bir veri sağlayacaktır. Atıf ağı analizinin diğer bir faydası ise zamana bağlı trend topik adı verilen meşhur konular listesi oluşturabilecektir. Örneğin; müellif-eser çalışmaları, vahdet-i vücûd konusu 2000'li yılların başında birçok çalışmaya konu olurken 2010'dan sonra mânevî rehberlik 2020'den sonra tasavvuf psikolojisi, 2030'dan sonra nörobilim konuları en fazla çalışılan temalar olmuştur, gibi bibliyometrik analizler çıkarılabilmektedir. Atıf ağı analizleri aynı zamanda sıkça kullanılan kavramlar ya da takip edilen kavramlar üzerinden bir takip yaparak yeni yayımlanan makalelerin bildirimlerini Academia sitesinin takipçilerine benzer şekilde mail göndermesi gibi bildirim yapabilir. Yüksek

lisans ve doktora düzeyi öğrencilerin nerede konumlandığı ve literatür taramasının tespiti hususunda atıf ağı analizi literatür taramasını kolaylaştıracak bir etkiye sahiptir. Bu sistem muayyen konu ortaklığına sahip araştırmacıların oluşturduğu kümeleri tespit ederek, bir araya gelebilmelerine ve akademik proje üretiminde potansiyel teşviklere sahiptir.

Kavram ağı oluşturmak o kavramın kalibresini ve niteliğini hesap etmeksizin nicel hesabın bir ürünü olarak ortaya konulmaktadır. Bu yönüyle kavramlar yüzeysel düzeyde kalarak metnin bağlamına, niyetine ve mânevî mânasına zarar verebilme ihtimalini taşımaktadır. Metnin kalitesinden ziyade atıf sayısının esas alınması durumunda yanıltıcı bir yönü olacaktır. Dijitalleştirilmemiş metinlerin tespit edilmemesi eksik bilgi verilmesine sebep olacaktır. Bu ağlar kasıtlı olarak muayyen yazarları ve üniversiteleri ön plana çıkarma ya da bu eğilime gitme ihtimali taşıyabilmektedir. Faraza İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) İbn Arabî'den (öl. 638/1240) fazla çalışılmasından ya da atıf almasından hareketle spekülâtif bir üstünlük iddiasına zemin hazırlayabilir. Dijital çeviriler ile tasavvuf alanının mahrem konularının "yalnızca erbabına münhasır" kılınan detaylarının dijitalleştirilmesi algoritmalar tarafından analiz edilerek pedagojik ihlallere kapı aralayabilme ihtimalini taşımaktadır.

1704 | db

3. Tasavvuf Araştırmalarında Yapay Zekâ Kaynaklı Etik İhlaller

YZ modellemelerinin akademik çalışmalarda sunduğu kolaylıklar özellikle kaynak temini, metin çözümleme ve değerlendirme süreçlerinde önemli ölçüde hız kazandırmaktadır. Bu imkânların bilinçli ya da bilinçsiz olarak hatalı veya etik dışı kullanımı tasavvuf gibi hassas bir alana ve araştırmacısına zarar verebilecek niteliktedir. Sınırsız içerik kabiliyetine sahip YZ'nin özgünlük probleminin yanı sıra kalıp ifadeleri gereksiz bir şekilde yinelemesi ve bağlamsal hataları tasavvuf alanı uzmanları tarafından test edilebilir niteliktedir. Diğer taraftan tasavvuf metinlerinin YZ'ye yorumlatılmasında tarihsel bağlam, kültürel arka plan ve sembolik dilin kullanım esasları hakkında detayları verilmediğinde ya da göz ardı edilerek YZ'den talep edildiğinde, üretilen içeriklerde kusur ihtimali barındırabilir. Bu durum etik²⁰ ihlalin yanı sıra akademik kalitenin düşme-

²⁰ Bireylerin eylemlerinin sonucu olarak iyi-kötü ya da doğru-yanlış arasında değerlendirilmesi ve bu bağlamda somut yaşamı teorik düzlemde değerlendiren bir bilim da-

si, yanlış anlaşılmanın artması ve tasavvufî düşüncenin tahrif edilmesi gibi hususlarda risk teşkil etmektedir.

Eğitimde YZ kullanımı hakkında çeşitli kategorilerde önlem alınması gerektiği vurguları ve önerileri farklılık arz etse de gizlilik, eşitlik, öğretme ve ihlal konuları öncelik arz etmektedir.²¹ YÖK'ün YZ yaklaşımını “temkinli iyimserlik” şeklinde özetlemek mümkündür. Bu doğrultuda imkânların bilimsel üretkenliğe katkısı olacağını ancak etik değerlere bağlılığın esas alınması gerektiğini vurgulamaktadır. YÖK, özgünlükten verilen tavizlerin doğuracağı sonuçların göz önünde bulundurularak hipotez oluşturma, yorum yapma, karar verme gibi ileri düzey bilişsel beceri ve uzmanlık gerektiren hususlardan ziyade literatür taraması, veri analizi, yazım ve çeviri gibi süreçlerde yardımcı araç olarak kullanılmasını öngörmektedir. Kullanıcılar için şeffaflık, dürüstlük, özen, adalet, gizlilik ve hesap verebilirlik gibi temel etik değerlerin gözetilmesini vurgulamaktadır.²² Etik yaklaşım YZ'nin sağladığı hizmetten sorumlu bir biçimde yararlanılmasını sağlamaktadır. Yararın yanında muhtemel riskleri de göz önünde bulundurularak önlemler geliştirilmesi gerektirmektedir.²³ YÖK'e göre YZ'den destek sağlanan hususlarda örneğin; araştırma sürecinde hipotez oluşturma, yöntem belirleme, örneklem büyüklüğü tespiti, veri toplama ve analiz, literatür taraması, kaynak düzenlemesi, dil kontrolü ve çeviri gibi çeşitli aşamalarda destek sağlanabilir. Ancak destekten yararlanıldığında, ortaya çıkan verinin hatalardan, taraflı veya bağlam dışı yorumlardan arındırılması araştırmacının sorumluluğundadır. Buna ilave olarak bilimsel araş-

lıdır. Koyduğu değer yargıları içerisinde ahlaki problemleri merkeze alarak doğru ve iyi olana yönlendirici bir rol de üstlenmektedir. Bu bağlamda etiğin özü ahlaki iyiliğe ve doğru eyleme dair araştırmaları ihtiva etmektedir. Etik araştırmalarının temelinde insanın hangi amaçları hangi amaçla seçmesi gerektiği ve seçimlerini yönlendirecek ilkelerin sorusu ile ilgilenmektedir. bk. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005), 646-649; Haxhi Xhemajli, “The Role of Ethics and Morality in Law: Similarities and Differences”, *Ohio Northern University Law Review* 1/48 (2021), 82-83; Elif Küzeci - Zeynep Öğretmen Kotil, “Yapay Zekâ Teknolojilerine Etik Yaklaşım”, *Yapay Zekâ Teknolojilerine Akademik Bakış* (Ankara: Adalet Yayınları, 2025), 75.

²¹ Sharma - Kumar, “The Future of Education: Implications of Artificial Intelligence Integration in Learning Environments”, 131; Süleyman Temur, “Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımı: Etik Sorunlar ve Çözümler”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 74 (2025), 573.

²² YÖK (Yükseköğretim Kurulu), “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber”, (Erişim 26 Mart 2025).

²³ Küzeci - Kotil, “Yapay Zekâ Teknolojilerine Etik Yaklaşım”, 77-78.

tırmaların değerini belirginleştiren özgün fikirler ve orijinal bulguların üst düzey beceri, deneyim ve uzmanlık gerektiren hipotez geliştirme, tartışma ve yorumlama aşamalarının yerine geçmemesi gerektiği belirtilmektedir.²⁴

YZ çıktısı olan bir malumatın kişinin kendi metniymiş gibi gösterilmesi ya da sunulması da akademik bir intihal ve etik ihlal kapsamına girmektedir. Üniversiteler, ulusal ve uluslararası kuruluşlar, teknoloji şirketleri; akademik personel ve öğrenciler için bu tür risklere karşı politika geliştirme hususunda titizlikle çalışmaktadır. Bu politikalar arasında şeffaflık, kaynak belirtme ve teknolojik YZ araçları algoritması takibi ile denetim mekanizması oluşturmak zaruridir. Özellikle kullanıcıları, YZ'yi destekleyici bir araç olarak kullanmaları hususunda bilgilendirmek onları yaratıcı, eleştirel ve özgün akademik düşüncenin merkezde kalması yönünde teşviği de barındırmaktadır. YZ'nin etik ihlal konusundaki kapsama alanı yalnızca bir alan ile ilgili olmayıp, hukuktan sanata, itkadi meselelerden tasavvufa kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. YZ'nin şekillendirdiği bilgi anlayışının analiz edilebilmesi yalnızca teknik ve teknolojik gelişimi değil, bunun yanı sıra anlam dünyasını şekillendirebilecek disiplinin usul ve normlarını da taşımaktadır. Tasavvuf gibi insanın içsel boyutunu, keşf-ilham ve gönül dünyasını merkeze alan bir bilgi disiplininde, YZ'nin yöntemsel ve temsil düzeyinde ne ölçüde kullanılabileceği sorusu ayrıca önemli problemleri barındırmaktadır. Nitekim dünyada internetin doğru, güvenli ve etkin kullanımına yönelik²⁵ bilinçli adımlar atılması hususunda çalışmalar

²⁴ Bahse konu olan veriler; metin, resim, ses, görüntü, kod, karar ve sonuçtur. YÖK, "YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber", (Erişim 26 Mart 2025), 5.

Muhammed Nedim Tan, özgün yazı için benzer kaygıları dile getirirken aynı zamanda YZ teknolojilerinin zihinsel alışkanlıkların dönüşümüne yol açtığını vurgulamaktadır. O; bilginin doğrudan, hızlı ve kolay erişilebilir hâle gelmesi kısa vadede araştırma süreçlerini kolaylaştırır da uzun vadede zihinsel çabanın zayıflaması, dikkat dağınıklığı, anlatım bozuklukları, kavramsal derinliğin zayıflaması ve zihinsel bütünleşme kaybı gibi sorunları da beraberinde getirdiğini belirtmektedir. "Yapay Zekâ: Bilinçlenme mi? Bayağılaşma mı?" yazısı için bk. Muhammed Nedim Tan, "Yazarak Düşünmek ve Düşünerek Yazmak: Bir Araştırmayı Sürdürmenin Yolları", *Tasavvuf Araştırmalarında Metodoloji ve Yöntemler*, ed. Ömer Yılmaz (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2025), 34-36.

²⁵ Şahin Bayzan - Alper Özbilen, "Dünyada İnternetin Güvenli Kullanımına Yönelik Uygulama Örnekleri ve Türkiye'de Bilinçlendirme Faaliyetlerinin İncelenmesi ve Türkiye İçin Öneriler", *Engineering Sciences* 7/2 (Mart 2012), 528-529.

yapıldığı gibi YZ kullanımında da önemli ölçüde teşvik ve önlem içeren çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Etik sınırları, etik ihlalleri, güvenilirlik, doğruluk, kullanımdan kaynaklı problem (YZ asistanının rehber edinilmesi) gibi meseleler de YZ kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlardır. Bütün bunlar aynı zamanda YZ kaynaklı ya da kullanıcı kaynaklı ihlallere kapı aralayabilmektedir. YZ'nin imkânlarının yanı sıra köreltici yönleri de bulunmaktadır. Bir şehirden bir şehre yürüyerek gidenin kazandığı deneyim ile bir vasıta ile 200 km hızla gidenin kazandığı deneyim farklıdır. Sonuç odaklı gidildiğinde hızın gerekliliği yadsınamaz ancak süreçte kaçırılan deneyimler de mevcuttur. YZ'nin; metnin doğru okunması, şahsi yorumun geliştirilmesi ve kaynaklar arası özgün bağlar kurulmasına mâni olması, beraberinde getirdiği olumsuzluklar arasında zikredilebilir. YZ'nin algoritmik sansür riskinden dolayı yanlış ya da uygun olmayan şekilde eşleştirilen ifadelerin sistem dışı bırakılması o konuda yanıltıcı olacaktır. Nitekim sosyal medya kullanımında sıkça rastlanılan "şiddet içerikli" bahanesi ile Filistin meselesini ilgilendiren videoların kaldırılması uygulanan filtrelemenin bir sonucudur. Benzer şekilde tasavvufa dair bir unsurun herhangi bir bahane ile engellenmesi ya da filtrelenmesi, "mistik aşırılık" gibi bahanelerden dolayı kaldırılması ve/veya eksik ortaya konulması mümkündür. Nitekim 2022 yılında LGBT, Filistin meselesi, küresel siyaset alanında ABD merkezilik, sömürgecilik, şiddet, tıp etiği (resmi sağlık politikaları dışındakileri dezenformasyon algılaması gibi) eğitildiği veri setlerinin ideolojik yoğunluğu, uygulanan etik filtreler ve menşei merkezli epistemolojik geleneklere belli bir eğilim sağlarken günümüzde otosansür refleksi esnetilmiş ve kişisel asistanlık muhatabın değer algılarına göre şekillendirilmiştir. YZ modellemeleri, bazı kavramları "potansiyel olarak hassas" veya "yanıltıcı" şeklinde etiketleyip cevap vermekten kaçınabilmektedir. Bu, eleştirel ya da alternatif bakış açılarını filtreleme kodlarından dolayı bilgiye erişimde çeşitliliği azaltan etmenler arasındadır. Çok katmanlı ve yoruma açık alanlarda filtrelemenin yapılması ya da artırılması, eleştirel düşüncenin yerini normatif kodlara bırakarak dijital hegemonya üretmeye sevk etmektedir. Ne var ki serbest kılınması ise doğruluk hususunda test edilememesinden dolayı yanıltıcı sonuçları artırmaktadır. Bu yönüyle araştırmacının kaynak bazlı hareketi doğruyu ve etik olanı muhafaza etmede önemli bir yer tutmaktadır.

Sonuç

Yapay zekânın bilimsel faaliyetlerdeki artan rolü, akademik çalışmaların araçlarını da geliştirmektedir. Bu bağlamda tasavvuf araştırmalarında YZ teknikleri; metinlerinde anlam çözümlemeye, semantik haritalandırmaya, üslup analizinden soy-ağacı çıkarmaya, OCR teknolojilerinden pedagojik içerik üretimine kadar geniş bir yelpazede kullanılabilir. YZ'nin akademik kolaylaştırıcı süreçleri ve akademik düşünce süreçlerinin yeniden inşası gün geçtikçe yeni imkânlar sunmaktadır. YZ'nin kavramsal açıklamalarda gösterdiği bütüncül yaklaşım; ayet, hadis ve tasavvufî istihlaklarla desteklenen anlam üretim süreçleri sayesinde, yalnızca yüzeysel bilgi aktarımıyla sınırlı kalmaması muhtemeldir. Üslup adaptasyonu, pedagojik içerik çeşitlendirmesi ve bireyselleştirilmiş öğretim uygulamaları da dikkate alınarak YZ, eğitimde yeniden yapılandırılabilir öğretim ortamları sunma imkânı barındırmaktadır. Özellikle bazı tasavvufî uygulamaların simülasyonunun yapılması, derviş çeyizlerinin görsel incelikleri, zikir ve seslerin aktarılması, usul farklılıklarının dijital ortamda modellenmesi gibi imkânlar, YZ'nin görsel ve işitsel desteklerinden bazılarıdır.

YZ'nin veri işleme kapasitesi ve algoritmik mantık dönüşümünün etkisi, tasavvuf gibi öznel ve keşfi bir alanda sınırlıdır. Tasavvufî bilginin riyazet süreci ve bu süreçte nail olunan *ilham*, *keşf* ve *rüya* gibi deneyimsel boyutları YZ'nin ötesindedir. Her ne kadar YZ'nin rüya tabiri özelliği olsa da kalbe doğan mâna ile bir tutulabilecek hüviyete sahip değildir. Nitekim YZ, insan tecrübesine özgü olan rüya görme yetisine de haiz değildir. Dolayısıyla YZ, tasavvuf literatürünün sınıflandırılması ve örüntü çıkarımı gibi alanlarda yardımcı olabilirken; mânanın ilâhî destekli açılımlarına nüfuz etme hususunda metodolojik ve epistemolojik engellere sahiptir. Kavramların nicel ilişkiler üzerinden anlamlandırılması, bağlam dışı genellemelere veya indirgemelere sebebiyet verebilir niteliktedir.

YZ kullanımına karşı çıkan ya da mesafesini korumak isteyen bir araştırmacının dahi YZ'yi tanıması ve temel işleyişine hâkimiyeti; kullanmasa dahi en azından teknolojiyi suistimal edenleri anlayarak onlara karşı tutum geliştirebilmesi açısından akademik ve entelektüel bir sorumluluk hüviyeti taşımaktadır. Bilgi üretim süreçlerinin dijitalleştiği ve kullanıcı sayısının arttığı bu modelleme türleri için eleştirel tutarlılığı, eleştiri nesnesi olan teknolojinin içeriği, sınırları ve potansiyel risklerin denetimini sağlamaktadır. Araştır-

macının yapılan çalışmaları değerlendirmesi, doğru yönlendirmesi, donanımı kazandırması ve eleştirel bir duruşun teşviki; teknolojinin doğasının, sınırlarının ve potansiyel risklerinin anlaşılmasını temin etmektedir. Tasavvuf araştırmalarında içeriğe dair YZ kullanımı tercih edilmese dahi araştırmacının teknik detaylara harcadığı enerjiyi tasarruflu kullanarak alan içi çalışmalarına vakit ayırma imkânı aralayabilmektedir. YZ etik ihlal konusunda ise kullanıcıların ve YZ'nin potansiyelleri dikkat edilmesi gereken hususlar arasındadır. Araştırmacının YZ çıktısını kendi özgün metniymiş gibi sunması, akademik intihal ve etik ihlal kapsamına girmektedir. Üniversiteler; akademik personel ve öğrenciler için bu tür risklere karşı politika geliştirme konusunda titiz çalışmalar yürütmektedir. Bu politikalar arasında şeffaflık, kaynak belirtme zorunluluğu ve teknolojik YZ araçlarının algoritmalarının takibi ile denetim mekanizmalarının oluşturulması yer almaktadır. YZ'nin algoritmik sansür mekanizmaları, bilgi çeşitliliğini sınırlayabilmekte ya da yanlış sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Çok katmanlı ve yoruma açık alanlarda eleştirel düşüncenin yerini normatif kodlara bırakması ilmi bir risk taşımaktadır. YZ'den elde edilen malumatın kaynak bazlı test edilmesi, doğruluğun ve etik ilkelerin korunmasında kritik bir öneme sahiptir. Hülâsa YZ, teknik ve teknolojik yolculuğun haritasını çizebilir, ancak yönünü belirleyecek olan daima araştırmacının niyeti, iradesi ve ilmî sadakatinin eyleme yansması olacaktır.

Kaynakça

- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Bayzan, Şahin - Özbilen, Alper. "Dünyada İnternetin Güvenli Kullanımına Yönelik Uygulama Örnekleri ve Türkiye'de Bilinçlendirme Faaliyetlerinin İncelenmesi ve Türkiye İçin Öneriler". *Engineering Sciences* 7/2 (Mart 2012), 521-531. <https://doi.org/10.12739/nwsaes.v7i2.5000066858>
- Bolanos, Francisco vd. "Artificial Intelligence for Literature Reviews: Opportunities and Challenges". *Artificial Intelligence Review* 57 (Şubat 2024), 1-45.
- Ceran, Ahmet Ziyâüddin. "Tasavvuf Akademisi'nde Yapay Zekâ Kullanımı: İlkeler, İmkânlar ve Riskler". *Tasavvuf Araştırmalarında Metodoloji ve Yöntemler*. ed. Ömer Yılmaz. 43-66. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.
- Cheng, Lin Liu vd. "Handwritten digit recognition: benchmarking of state-of-the-art techniques". *Pattern Recognition* 36 (2003), 2271-2285.
- Doğan, Yunus - Talan, Tarık. "Artificial intelligence in foreign language learning: A bibliometric analysis". *Journal of Pedagogical Research* 2/9 (2025), 206-230. <https://doi.org/10.33902/JPR.202427734>
- Erünsal, İsmail E vd. *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu (1953-2015)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.

- Heredia, CARROZA Jesús - Stoica, Raluca. "Artificial Intelligence in Higher Education. A Literature Review". *Journal of Public Administration, Finance and Law* 30 (Özel Sayı) (Eylül 2024), 97-115.
- Kılıç, Ali İhsan. "Tasavvuf Tarihi Literatürü ve Yapay Zekâ Perspektifleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/24 (Aralık 2024), 233-258. <https://doi.org/10.33415/daad.1586543>
- Kırık, Ali Murat - Özkoçak, Vahdet. "Medya ve İletişim Bağlamında Yapay Zekâ Tarihi ve Teknolojisi: Chatgpt ve Deepfake ile Gelen Dijital Dönüşüm". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 58 (Haziran 2023), 73-99. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1308471>
- Küzeci, Elif - Kotil, Zeynep Öğretmen. "Yapay Zekâ Teknolojilerine Etik Yaklaşım". *Yapay Zekâ Teknolojilerine Akademik Bakış*. Ankara: Adalet Yayınları, 2025.
- Memon, Jamshed vd. "Handwritten Optical Character Recognition (OCR): A Comprehensive Systematic Literature Review (SLR)". *IEEE Access* 8 (Temmuz 2020), 142642-142668. <https://doi.org/DOI: 10.1109/ACCESS.2020.3012542>
- Özel, Ahmet Murat. "Tasavvuf Alanında Yapılan Tezler: Tadat, Tasnif, Tahlil". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (Aralık 2019), 389-432.
- Sharma, Savita - Kumar, Neelansh. "The Future of Education: Implications of Artificial Intelligence Integration in Learning Environments". *International Journal of Enhanced Research in Educational Development* 5/11 (Ekim 2023), 129-133.
- Singh, Ankit Kumar vd. "Optical Character Recognition: A Review" 4/3 (Nisan 2016), 142-146.
- Tan, Muhammed Nedim. "Yazarak Düşünmek ve Düşünerek Yazmak: Bir Araştırmayı Sürdürmenin Yolları". *Tasavvuf Araştırmalarında Metodoloji ve Yöntemler*. ed. Ömer Yılmaz. 19-41. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025.
- Tanır, Emrullah. "Arapça Konuşma Pratiği İçin Sanal Bir Partner Önerisi: ChatGPT". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1/25 (Mart 2025), 509-532. <https://doi.org/10.33415/daad.1580217>
- Temur, Süleyman. "Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımı: Etik Sorunlar ve Çözümler". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 74 (2025), 568-595. <https://doi.org/10.21764/mauefd.1516576>
- Viktorivna, Kushmar Lesia vd. "Artificial Intelligence in Language Learning: What Are We Afraid of?". *Arab World English Journal (AWEJ)* 8 (Temmuz 2022), 262-273.
- Xhemajli, Haxhi. "The Role of Ethics and Morality in Law: Similarities and Differences". *Ohio Northern University Law Review* 1/48 (2021), 1-13.
- Xu, Ruoxi vd. "AI for Social Science and Social Science of AI: A Survey". *arXiv* 3/61 (22 Ocak 2024), 1-30.
- Yudiono, Iqbal Ramazan Irsyad - Permadi, Danur Putut. "Artificial Intelligence and Spirituality: Can AI Understand the Divine in Sufism?" *Suhu Journal of Sufism and Humanities* 1/1 (2025), 19-32.
- İnternet Siteleri:**
- AA (Anadolu Ajansı), "Bir Şiir Bir Hayat: Canım İstanbul' Sergisi Sanatseverlerle Buluştu" Erişim 27 Mayıs 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/bir-siir-bir-hayat-canim-istanbul-sergisi-sanatseverlerle-bulustu/3578786#>
- Collegecliffs. "Artificial Intelligence: The New College Rules That Have Come About." Erişim 22 Ocak 2025. https://collegecliffs.com/new-college-rules-artificial-intelligence/?utm_source=chatgpt.com
- Columbia University, Office of the Provost. "Generative AI Policy." Erişim 15 Nisan 2025 https://provost.columbia.edu/content/office-senior-vice-provost/ai-policy?utm_source=chatgpt.com
- Cornell University. "Artificial Intelligence (AI Articles)." Erişim 26 Mayıs 2025. https://it.cornell.edu/ai/ai-guidelines?utm_source=chatgpt.com

- Fortune. “College Professors Are in ‘Full-on Crisis Mode’ as They Catch One ‘ChatGPT Plagiarist’ After Another.” Erişim 22 Mayıs 2025. <https://fortune.com/2023/08/10/chatpgt-cheating-plagiarism-college-professors-full-on-crisis-mode/>
- Koç Üniversitesi Bilgi Teknolojileri. “General Principles - Use of Generative AI.” Erişim 15 Nisan 2025. <https://bt.ku.edu.tr>. https://it.ku.edu.tr/en/use-of-generative-ai/general-principles/?utm_source=chatgpt.com.
- University of London. “Artificial Intelligence (AI) Policy.” Erişim 26 Mayıs 2025. https://www.london.ac.uk/sites/default/files/artificial-intelligence-policy-uol.pdf?utm_source=chatgpt.com
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu). “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber.” Erişim 26 Mart 2025. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2024/yuksekogretim-kurumlari-bilimsel-arastirma-ve-yayin-faaliyetlerinde-uretken-yapay-zeka-kullanimina-dair-etik-rehber.aspx>.

